

Renata Jankowska
Uniwersytet Śląski
Wydział Nauk Społecznych
e-mail: renata.jankowska@us.edu.pl
tel. 698 671 932

Od praw wyborczych do parytetu. (Nie)równość płci w polityce współczesnej Francji

Streszczenie. Prawo wyborcze jest jednym z podstawowych praw demokracji. Obywatele uczestniczą w rządzeniu krajem poprzez swoich przedstawicieli. Francja, kolebka praw człowieka jest państwem, w którym kobiety od XVIII w. walczyły o swoje miejsce w przestrzeni publicznej. Powszechne prawo wyborcze wprowadzone w 1848 r. przyznane zostało tylko obywatelom, ale wzmocniło ruch feministyczny (sufrażystek), któremu udało się wywalczyć prawo wyborcze w 1944 r. Zmiany społeczno-gospodarcze lat 60. i 70. XX w. oraz niski wskaźnik udziału kobiet w organach przedstawicielskich miały wpływ na prawne wzmocnienie ustawy wyborczej poprzez wprowadzenie parytetu.

Słowa kluczowe: prawa wyborcze kobiet, parytet, sufrażystki, Olympe de Gouges

1. Wstęp

Francja uznawana jest za kolebkę praw człowieka. Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela¹, jedno z najważniejszych (jeśli nie najważniejsze) osiągnięć Wielkiej Rewolucji Francuskiej, jest wzorem dla wielu konstytucji europejskich. Francja jest pierwszym państwem, w którym został wprowadzony równy udział kandydatów obu płci na listach wyborczych. Paradoksalnie jednak Francja jest państwem,

¹ Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z dnia 26 sierpnia 1789 r., <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/francja-18.html> [dostęp: 10.08.2017].

w którym kobiety późno uzyskały prawo wyborcze, a ich czynny udział w polityce, a przede wszystkim reprezentacja w najważniejszych instytucjach i organach państwowych, jest bardzo niski, w wyraźny sposób (negatywny) wyróżniający się na tle innych państw Unii Europejskiej.

Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 1789 r. mocą art. 6 stanowiła: „Ustawa jest wyrazem woli powszechnej. Wszyscy Obywatele mają prawo brać osobiście lub za pośrednictwem swych przedstawicieli udział w jej tworzeniu”. Wkrótce jednak okazało się, że grupę obywateli stanowili tylko mężczyźni, kobiety pozbawione zostały tego przywileju. W 1791 r. rewolucjonistka Olympe de Gouges dała początek walce o uznanie praw kobiet w sferze politycznej poprzez Deklarację Praw Kobiety i Obywatelki napisanej na podstawie Deklaracji z 1789 r. De Gouges postulowała: „Kobieta rodzi się jako istota wolna i pozostaje równa mężczyźnie we wszystkich prawach. Różnice społeczne mogą opierać się jedynie na wspólnym pożytku” [de Gouges 1791]. De Gouges została stracona 3 listopada 1793 r. na mocy „ustawy o podejrzanym”, a Deklaracja nigdy nie weszła w życie. Nie można jednak pominąć istotnego znaczenia Deklaracji, która była przyczynkiem do walki kobiet, zgodnie z ideą Oświecenia, o miejsce w przestrzeni publicznej.

Po rewolucji kobiety zostały stereotypowo zamknięte w przestrzeni prywatnej, gdzie pełniły tradycyjne role żony i matki, role, które zostały potwierdzone w Kodeksie Napoleona z 1804 r.² Rozpoczęty wraz z Wielką Rewolucją proces emancypacji przybrał na znaczeniu w 1848 r. Wprowadzono wtedy we Francji powszechne prawo wyborcze (fr. *suffrage universel*) bez uznania kobiet za obywatelki mogące z prawa tego korzystać.

Wpływ ruchu sufrażystek buntujących się przeciwko tradycyjnemu postrzeganiu ról kobiecych i męskich oraz sytuacja społeczno-gospodarcza Francji po I i podczas II wojny światowej doprowadziły w końcu do uznania kobiet za prawdziwe obywatelki. W 1944 r. wprowadzono prawo wyborcze dla kobiet. Rozporządzenie Charlesa de Gaulle’a zmieniło status prawny kobiet, ale konieczne jednak były zmiany społeczne, które pozwoliłyby kobiecie na pełną realizację tego prawa. Wiele słuszności jest w słowach Simone de Beauvoir: „właściwie nigdzie na świecie sytuacja prawna kobiet nie jest równorzędna sytuacji mężczyzny i często poważnie ją krzywdzi. Nawet wówczas, gdy teoretycznie przyznano jej pewne prawa, długotrwały nawyk przeszkadza, by znalazły one konkretny wyraz w obyczajach. Z ekonomicznego punktu widzenia mężczyźni i kobiety tworzą niemal dwie odrębne kasty; [...] w przemyśle, polityce etc. zajmują znacznie więcej posad i lokują się na bardziej wpływowych stanowiskach” [de Beauvoir 2003: 18].

W latach 60. i 70. XX w. wprowadzono we Francji wiele zmian dotyczących statusu prawnego kobiet. Należy pamiętać, że we Francji obowiązywały wcześniej

² Code civil, <http://codes-et-lois.fr/code-civil/texte-integral> [dostęp: 30.07.2017].

zapisy Kodeksu Napoleona z 1804 r., który dość poważnie ograniczał prawa kobiety, czyniąc ją zależną od władzy patriarchalnej najpierw ojca, później męża. Zmiany prawne, ale też i zmiany obyczajowe pozwoliły na zdefiniowanie nowego miejsca kobiety w przestrzeni publicznej. Pomimo prawa do głosowania dla kobiet na scenie politycznej była bardzo widoczna dysproporcja pomiędzy kobietami i mężczyznami, szczególnie na wyższych stanowiskach.

Badania nad partycypacją kobiet w polityce prowadzone w latach 90. XX w. w krajach członkowskich Unii Europejskiej pokazały, jak bardzo Francja odstaje od pozostałych państw zachodnich. W 1997 r. tylko 10,9% kobiet zostało wybranych do francuskiego parlamentu co uplasowało Francję na 52. miejscu na świecie.

Rozwiązaniem mogłoby być wprowadzenie kwot na listach wyborczych. Dyskusja wokół kwot³ przerodziła się w dyskusję wokół parytetu, który miałby zwiększyć realny udział kobiet w strukturach władzy.

Celem artykułu jest wskazanie najważniejszych etapów walki o przyznanie, a następnie rozszerzenie praw politycznych kobiet we Francji poprzez wprowadzenie ustawy o parytecie, a także analiza wpływu tej ustawy na rzeczywisty udział obywaterek francuskich w polityce V Republiki.

2. Walka o równość polityczną kobiet i mężczyzn

2.1. Wielka Rewolucja Francuska – niewykorzystana szansa na prawa polityczne kobiet

Jak pokazuje historia Francji, przestrzeń polityczna zdominowana była przez mężczyzn. I choć kobiety odgrywały ważną rolę i aktywnie uczestniczyły w życiu politycznym, odsuwane jednak były od procesu podejmowania decyzji. Obraz kobiety u progu Rewolucji Francuskiej był bardzo stereotypowy i tendencyjny. Był to wizerunek kobiety niewyedukowanej, pełniącej tradycyjną rolę żony i matki. Rewolucja jawiła się jako szansa na zmiany polityczne i obyczajowe, które zmieniłyby status kobiety. Przed zwołaniem Stanów Generalnych w 1789 r. redagowano w całej Francji *Cahiers des doléances* (Zeszyty skarg), zbiór postulatów, które miały być podstawą nowego porządku prawnego. Kobiety również włączyły się w pisanie żądań, zaznaczając wyraźnie swoją obecność w przestrzeni publicznej

³ W 1982 r. powstał projekt ustawy o kwotach w wyborach lokalnych. Proponowano wówczas wprowadzenie obowiązku umieszczania na liście wyborczej maksymalnie 85% kandydatów tej samej płci.

[por. Duhet: 1981]. Postulowały nie tylko o prawa polityczne, ale i o edukacyjne. Dość odważnie zwracały uwagę na nierówną reprezentację narodu: „Jak Stany Generalne mogą naprawdę reprezentować cały naród, skoro połowa narodu w nich nie uczestniczy, będąc wykluczona?”, zastanawiały się obywatelki w *Remontrances, plaintes et doléances des dames françaises à l'occasion de l'assemblée des états généraux* [1789].

Kobiety brały czynny udział w ruchu rewolucyjnym od początku Rewolucji Francuskiej. Były obecne podczas zdobywania Bastylli, w październiku 1789 r. wyruszyły do Wersalu, żeby spotkać się z królem i przedstawić mu swe żądania, zmuszając Ludwika XVI do przeniesienia się do Paryża. Kobiety były w centrum wydarzeń poprzez swoją obecność na ulicach stanowiących pole „walki i agitacji, które w przyływie emocji stawało się rewolucyjnym sztabem dowodzenia” [Wysłobocki 2013: 227]. Jak pisze dalej Tomasz Wysłobocki „na ulicy też znajdowało się królestwo kobiet: obwoźne handlarki, praczki, przekupki, prostytutki, krzykaczki – wszystkie tam są. Nie mogło być inaczej, bowiem sama już powierzchnia ówczesnych mieszkań zmuszała mieszkanki francuskich miast i miasteczek do wyjścia z domu” [Wysłobocki 2013: 227]. Kobiety tworzyły kluby polityczne będące forum wymiany poglądów i dyskusji, brały również aktywnie udział w obradach Konwentu, stanowiąc grupę *citoyennes tricoteuses*⁴, bez prawa głosu.

Nadzieje na poprawę sytuacji społeczno-politycznej kobiet zostały stopniowo rozwiane. Najważniejszy dokument Wielkiej Rewolucji Francuskiej – Deklaracja Praw Człowieka⁵ i Obywatela skierowana została w rzeczywistości do mężczyzn. I choć art. 6 Deklaracji stanowi, że „Ustawa jest wyrazem woli ogółu. Wszyscy obywatele mają prawo współdziałać osobiście lub przez swych przedstawicieli w tworzeniu ustaw. Prawo musi być jednakie dla wszystkich zarówno gdy chroni, jak też gdy karze. Wszyscy obywatele są równi w jego obliczu, wszyscy w równej mierze mają dostęp do wszystkich dostojeństw, stanowisk i urzędów publicznych, wedle swego uzdolnienia i bez żadnych innych preferencji, prócz ich osobistych zasług i zdolności” kobiety nie są traktowane jako obywatelki na równi z mężczyznami. W odpowiedzi na Deklarację powstała w 1791 r. Deklaracja Praw Kobiety i Obywatelki napisana przez Olympe de Gouges. Rewolucjonistka domagała się takich samych praw „dla wszystkich obywaterek i obywateli, którzy z urodzenia są równi i powinni mieć jednakowy dostęp do wszystkich urzędów i stanowisk publicznych, podług zdolności i tylko na podstawie osobistych cnót

⁴ *Citoyennes tricoteuses* oznacza grupę kobiet, które pozbawione prawa głosu przysłuchiwały się obradom, wykonując robótki ręczne. Niejednokrotnie krzykami i obelgami reagowały na dyskutowane przez mężczyzn treści [por. Godineau 1988].

⁵ Tytuł Deklaracji w języku francuskim brzmi: *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*. Słowo *homme* oznacza w języku francuskim zarówno człowieka, jak i mężczyznę.

i talentów”. De Gouges została zgilotynowana, a Deklaracja nigdy nie weszła w życie. Co więcej, rewolucja okazała niewdzięczność jej wiernym zwolennikom, odwracając się od nich.

Konstytucja z 1791 r.⁶ potwierdziła prawo salickie (fr. *loi salique*) w art. I (Rozdział II. O monarchii, regencji i ministrach): „monarchia jest niepodzielna i dziedziczona przez panujących płci męskiej według porządku pierworództwa z całkowitym wyłączeniem kobiet i ich potomstwa” [por. Cosanday 2000: 263-275].

Kobiety zaczęły być odsuwane przez rewolucjonistów do przestrzeni, która według mężczyzn była dla nich naturalna – do zajęć związanych z ich rolą żony i matki. Mężczyźni coraz częściej protestowali przeciwko obecności kobiet podczas obrad. W październiku 1793 r. zamknięto kluby polityczne założone przez kobiety. Nadszedł kres nadziei na uznanie kobiet za pełnoprawne obywatelki Republiki.

2.2. Sytuacja prawna kobiet w XIX i na początku XX w. – mizoginiczny Kodeks Napoleona

Wielka Rewolucja Francuska nie przyniosła żadnych istotnych zmian ani w statusie prawnym, ani też politycznym kobiet, choć niewątpliwie była początkiem debaty o przyznanie praw cywilnych kobietom. W XIX i XX w. prawa kobiet nie występowały ani w świadomości społecznej, ani w regulacjach prawnych. Społecznie kobieta postrzegana była jako żona i matka, słaba istota niezdolna do czynnego udziału w polityce.

Ważne zmiany dla statusu prawnego kobiet wprowadziły dwa kodeksy: Kodeks Napoleona z 1804 r. oraz Kodeks karny z 1810 r.⁷, które dały podstawy prawne do obniżenia statusu społecznego kobiety. Do najważniejszych dyspozycji kodeksów, które miały istotny wpływ na pozycję kobiety w społeczeństwie należało:

1. Władza patriarchalna ojca i męża: kobieta zamężna musiała mieszkać tam, gdzie jej mąż wybrał miejsce zamieszkania; zakaz zarządzania własnymi dobrami.
2. Uznanie kobiety za niezdolną do czynności prawnych.
3. Zakaz podjęcia pracy i podpisywania umów bez zgody męża.
4. Ustanowienie obowiązku małżeńskiego (gwałt nie występował w przypadku małżeństwa).
5. Nierówność rozpatrywania zdrady: cudzołóstwo kobiety karane więzieniem od 3 miesięcy do 2 lat, cudzołóstwo męża karane grzywną.

⁶ Constitution de 1791, www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-de-1791.5082.html [dostęp: 30.07.2017].

⁷ Code pénal de 1810, https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_1810/code_penal_1810_1.htm [dostęp: 30.07.2017].

2.3. Walka o prawa wyborcze – ruch sufrażystek

Wielka Rewolucja Francuska, pomimo rozbudzonych nadziei, nie przyniosła poprawy statusu kobiet. Ośmieliła jednak kobiety do publicznego występowania z żądaniami swoich praw i rozbudziła nadzieje.

Na początku XIX w. miała miejsce instytucjonalizacja ruchu kobiecego. Powstały wówczas organizacje, stowarzyszenia i kluby skupiające kobiety wokół wspólnych interesów, jakimi były: ochrona prawna na rynku pracy i prawo wyborcze. Przełomowym momentem było przyznanie w 1848 r. praw wyborczych we Francji. Powszechne prawo wyborcze (fr. *droit de vote universel*) dotyczyło tylko mężczyzn. Delegatki Komitetu Praw Kobiet (Comité des Droits de la Femme) przedstawiły rządowi francuskiemu postulat zrównania prawa wyborczego dla obywateli i obywaterek. Bezskutecznie walczyła też Eugène Niboyet na łamach założonej 20 marca 1848 r. gazety „La Voix des femmes. Journal socialiste et politique, organe des intérêts de toutes” [1848: 2]: „Obywatelskość nie jest tylko prawem mężczyzny, który przelewa swoją krew za ojczyznę, należy również do kobiety”.

W okresie III Republiki we Francji rozwinął się ruch sufrażystek. Sufrażyzm, od łacińskiego słowa *suffragium* oznaczającego głos wyborczy, był ruchem walczącym o równouprawnienie płci, szczególnie o prawa wyborcze dla kobiet. Sufrażystki działały przede wszystkim w Wielkiej Brytanii i w Stanach Zjednoczonych. Wśród francuskich sufrażystek należy niewątpliwie zwrócić uwagę na pionierkę ruchu we Francji Hubertine Auclert. Prowadziła działania zachęcające kobiety do udziału w wyborach (pomimo zakazu!). W 1881 r. założyła gazetę „La Citoyenne” (Obywatelka), która była instrumentem walki o prawa wyborcze kobiet we Francji.

Sufrażystki pisały petycje, artykuły, organizowały manifestacje. Wszystko po to, by problem praw wyborczych kobiet był obecny w przestrzeni publicznej. W dość odważnym liście Auclert zwróciła się do prefekta, odmawiając płacenia podatków: „nie zgadzam się na masowe wykluczenie kobiet, które zostały pozbawione praw obywatelskich bez żadnego wyroku. W konsekwencji pozostawiam mężczyznom, którzy uzurpują sobie prawo rządzenia, rozkazywania, zarządzania budżetem, przywilej płacenia podatków, nad którymi głosują, i które rozdzielają według własnej woli. Ponieważ nie mam prawa kontrolowania moich pieniędzy, nie chcę ich też więcej wydawać. [...] Nie mam praw, zatem nie mam też obowiązków. Nie głosuję, nie płacę” [Auclert 1908: 96].

Warto podkreślić, że sufrażyzm francuski przybrał o wiele łagodniejszą formę, aniżeli sufrażyzm brytyjski. Działalność sufrażystek francuskich była zdecydowanie mniej agresywna, a wszelkie takie przejawy były krytykowane przez same kobiety. W miejsce sufrażyzmu walczącego kobiety odwoływały się do „republikańskich cnót wolności i równości, do wizji braterstwa, które dotyczą obydwu płci” [Offen 2004: 70].

W XIX i na początku XX w. ważnym orężem w walce o prawa polityczne kobiet była prasa. Pierwszą francuską gazetą feministyczną była „La femme libre” założona przez saintsimonistki⁸ w sierpniu 1832 r. Helen Harden Chenut w artykule *L'esprit antiféministe et la campagne pour le suffrage en France, 1880-1914* (Duch antyfeministyczny i kampania na rzecz praw wyborczych we Francji, 1880-1914), badając wpływ opinii publicznej na debatę wokół praw wyborczych kobiet wskazała na trzy wpływowe gazety tamtego okresu. „La Fronde”, założona w 1897 r. przez Marguerite Durand, która „otworzyła gazetę, będąc przekonana o potrzebie głosu fachowego i feministycznego w paryskim środowisku politycznym, jako przeciwwaga męskiej dominacji codziennej prasy” [Harden Chenut 2012: 57-59]. Drugą gazetą była „Femina” założona w 1901 r. i skierowana do kobiet ze środowiska burżuazyjnego. Celem „Feminy” było kreowanie nowoczesnego obrazu kobiecości na podstawie sondaży opinii kobiet zarówno w kwestiach społecznych, jak i w kwestiach dotyczących samych kobiet. I trzecią gazetą była „La Française” z 1906 r. założona przez Jane Misme. „La Française” była ważnym głosem opowiadającym się za prawami wyborczymi kobiet, z czasem zaś stała się istotnym instrumentem Union Française pour le suffrage des femmes (Unii Francuska na rzecz praw wyborczych kobiet).

Pomimo tak silnych nacisków męska część społeczeństwa sprzeciwiała się aż do końca II wojny światowej nadaniu praw wyborczych kobietom. Antysufrażyści (były również wśród nich kobiety, które zadowolony status żony i matki pozbawionej co prawda praw publicznych, ale czującej się bezpiecznie pod opieką ojca czy męża) odwoływali się do porządku natury kobiet i mężczyzn. Pełnienie ról jako rzecz naturalna w sposób jednoznaczny przesuwano mężczyzn do sfery publicznej (polityka), kobiety zaś do sfery prywatnej (dom).

Niewątpliwie należy wskazać na argument, choć nieprzywoływany publicznie, aczkolwiek bardzo istotny, jakim była obawa utraty części przywilejów przez mężczyzn⁹ na rzecz kobiet [Harden Chenut 2012: 60].

Po I wojnie światowej nastąpiła intensyfikacja działań organizacji kobiecych na rzecz praw wyborczych kobiet. Było to spowodowane kilkoma czynnikami. Po pierwsze, zmieniło się postrzeganie kobiet w społeczeństwie. To kobiety przejęły część zajęć męskich kiedy ich ojcowie, bracia i mężowie musieli wyjechać na

⁸ Saintsimonistki były zwolenniczkami społeczno-politycznej doktryny utopijnego socjalisty hrabiego Henriego Saint-Simona.

⁹ Analizując walkę kobiet o prawa polityczne, nie można pominąć roli mężczyzn – zwolenników tychże praw. Już w okresie Wielkiej Rewolucji Francuskiej Jean Antoine Nicolas Caritat markiz de Condorcet pisał, że „trudno jest udowodnić niezdolność kobiet do wywiązywania się z praw obywatelskich” [Condorcet 1790]. Pierwsza publiczna debata po wprowadzeniu prawa wyborczego (dla mężczyzn) odbyła się w lutym 1851 r. Socjalista Pierre Leroux, odwołując się do wcześniejszych propozycji Condorceta, postulował przed Zgromadzeniem Ustawodawczym rozszerzenie prawa wyborczego na obywatelki [Rauzduel 2000: 753].

front. Kobiety wyszły ze swojej prywatnej przestrzeni, odnajdując się doskonale w przestrzeni publicznej, a przede wszystkim na rynku pracy. Po drugie, coraz więcej państw przyznało swoim obywatelkom prawo wyborcze¹⁰.

Walka o prawo wyborcze kobiet przeniesiona została do francuskiej Izby Deputowanych. W maju 1919 r. Izba przyjęła zdecydowaną większością (329 głosów za, 95 głosów przeciwnych) propozycję ustawy dotyczącej wprowadzenia prawa wyborczego dla kobiet. W 1922 projekt ustawy został odrzucony przez Senat.

Argumenty przedstawione przez senatorów podczas debaty nad propozycją ustawy cechuje wyraźny mizoginizm. Według senatorów kobieta nie powinna uczestniczyć w polityce ponieważ jest to „brudna czynność”, którą mężczyźni, przez obowiązek tylko, muszą wykonywać. Analizując wypowiedzi senatorów, dochodzimy do wniosku, że wśród najważniejszych pobudek mężczyzn była ochrona słabej i wrażliwej kobiety przed drapieżnym światem polityki.

„Jestem feministą; jak nikt inny doceniam i kocham kobietę [...]. Ale to w jej interesie odrzucam prawo wyborcze i nie zgadzam się, aby rzucić ją w zamęty wyborcze” argumentował swoje stanowisko Jacques Regismanset, przewodniczący komisji senackiej [Tasca 1998: 11]. Senator Alexandre Bérard zastanawiał się z kolei, „Czy ręce kobiet są stworzone do walki na pięści na arenie publicznej? Ręce kobiety są stworzone do całowania. Ręce matki są stworzone do całowania z oddaniem, ręce żony i narzeczonej są stworzone do całowania z miłością... Kobieta jest stworzona, by uwodzić i być matką” [Jacquier 2009: 50]. Nie wszystkie argumenty odwoływały się do wrażliwej natury kobiety jako głównej przeszkody w udziale w życiu politycznym. Senator Joseph Massabuau odwoływał się do argumentu, który pojawił się już wiele lat wcześniej w dyskursie politycznym, naturalnej roli, jaką winna pełnić kobieta w społeczeństwie: być żoną i matką: „w większości przypadków kobiety, które domagają się prawa wyborczego potrafią zrobić wszystko, prócz jednej rzeczy: dzieci. To nie matki domagają się prawa do głosowania [...] [Tasca 1998: 11]. Walki o prawa wyborcze kobiet jako jeden z wiodących elementów programu partyjnego nie podejmują również żadne partie polityczne. „Lewica obawia się, żeby kobiety nie stały się zbyt konserwatywne, prawica, żeby nie zostały rewolucjonistkami, centrum, żeby nie zmieniły porządku, równowagi, właściwego kierunku z powodu pasji i uczuć” [Harden Chenut 2012: 70]

W 1936 r. Léon Blum powołał trzy kobiety jako podsekretarzy stanu: Cécile Brunschvicg, Suzanne Lacore i Irène Joliot-Curie. Nominacja ta nie przyniosła

¹⁰ Pierwszym państwem, które przyznało prawa wyborcze kobietom była Nowa Zelandia (1893) choć jeszcze wcześniej, w 1869 r., prawo to zostało przyznane stanowi Wyoming w Stanach Zjednoczonych. Kolejne państwa, które przyznały prawa wyborcze swoim obywatelkom, to: Finlandia (1907), Norwegia (1913), Islandia (1914), Dania (1915), Wielka Brytania (1918), Szwecja (1918), Niemcy (1918), Polska (1918), Kanada (1919), Holandia (1919), Luksemburg (1919), Stany Zjednoczone (1920), Czechosłowacja (1920), Austria (1920).

żadnych zmian w kwestii praw wyborczych dla kobiet, ale zauważyć można pewien paradoks. Trzy obywatelki, które otrzymały teki ministerialne, nie mogły jednak ani kandydować, ani wybierać kandydatów w wyborach.

Dopiero okres II wojny światowej przyniósł najpierw nadzieję, a następnie zaś realizację ustawy. Francuzki aktywnie uczestniczyły w ruchu oporu, za co zostały docenione przez generała Charles de Gaulle'a. W czerwcu 1942 r. de Gaulle złożył obietnicę, że gdy tylko wróg zostanie wygnany z terytorium Francji, „wszyscy mężczyźni i wszystkie kobiety wybiorą Zgromadzenie Narodowe, które zdecyduje zgodnie z zasadą suwerenności o przyszłości kraju”. Dwa lata później, mocą rozporządzenia o organizacji władzy publicznej we Francji po wyzwoleniu kraju z 21 kwietnia 1944 r. (*Ordonnance du 21 avril 1944 Portant organisation des pouvoirs public en France Après la libération*) wprowadzone zostało we Francji prawo wyborcze dla kobiet. Artykuł 17 rozporządzenia stanowił: „Kobiety mają czynne i bierne prawo wyborcze na takich samych zasadach jak mężczyźni”. 29 kwietnia i 13 maja 1945 r. kobiety po raz pierwszy mogły z prawa tego skorzystać podczas wyborów do władz lokalnych.

Długa droga, która rozpoczęła się podczas Wielkiej Rewolucji Francuskiej, została zakończona sukcesem (dla kobiet) po 150 latach walki o prawa polityczne dla kobiet.

3. Ustawa o parytecie a rzeczywista partycypacja kobiet w polityce Francji

3.1. Geneza i główne założenia ustawy o parytecie

Przyznane w 1944 r. czynne i bierne prawo wyborcze zakończyło proces walki o uznanie kobiety za pełną obywatelkę. Kobiety otrzymały prawo wyborcze 100 lat później niż mężczyźni, zatem analizując partycypację kobiet w wyborach, należy pamiętać, że kobiety mają 100 lat mniej doświadczenia.

Wraz z przyznaniem praw wyborczych doszło do zmiany sytuacji społeczno-gospodarczej kobiet. We Francji nadal obowiązywała większość przepisów wynikających z Kodeksu Napoleona z 1804 r., który ograniczał pozycję kobiety. Proces zmian rozpoczął się już w okresie międzywojennym¹¹, ale prawdziwe przyspieszenie nastąpiło po II wojnie światowej. Najważniejsze zmiany zaszły

¹¹ Od 1919 r. kobiety mogły zdawać maturę i studiować na uniwersytecie. Od 1938 r. kobieta zamężna mogła otrzymać dowód osobisty i paszport, zapisać się na uniwersytet bez zgody męża, zniesiony został również zapis o obowiązku posłuszeństwa żony wobec męża.

na rynku pracy, który stawał się coraz bardziej otwarty dla kobiet. W 1946 r. zniesiony został zapis o wynagrodzeniu kobiety (zapis przybrał treść: „równa praca, równa płaca”). W 1965 r. kobieta zamężna otrzymała prawo wykonywania zawodu bez uzyskania uprzednio zgody męża, kobieta zamężna mogła również od tego samego roku zarządzać swoimi dobrami. Dwa lata później kobiety mogły wejść na Giełdę Paryską, tym samym w 1967 r. został zniesiony zakaz, który obowiązywał od 1724.

W 1983 r. mocą ustawy Roudy wprowadzono zapis o równości zawodowej, zniesiony został jednocześnie termin „szef rodziny”, który występował w prawie fiskalnym.

Nastąpiły również zmiany w statusie prawnym kobiety, który wzmocnił jej samodzielność jako żony, matki, istoty społecznej. Od 1975 r. kobiety nie musiały już zgadzać się na zamieszkanie w miejscu wybranym przez męża, potrzebna była wspólna zgoda małżonków na wybór miejsca zamieszkania. Ważną zmianą była także depenalizacja cudzołóstwa (1975 r.), które traktowane było wcześniej jako przestępstwo. Od 1985 r. rodzice mogli wspólnie zarządzać dobrami swoich dzieci (wcześniej prawo to należało tylko do ojca). W procesie emancypacji społecznej bardzo istotna była ustawa o aborcji (tzw. ustawa Veil z 1979 r.)¹².

W latach 80. XX w. kobieta w przestrzeni politycznej V Republiki stała się przedmiotem analiz i badań. Studia porównawcze prowadzone w Europie pokazały, że Francja plasuje się na ostatnich miejscach pod względem czynnego udziału kobiet w polityce. O ile można dość pozytywnie ocenić politykę równości płci na rynku pracy, o tyle w polityce statystyki nie były dla Francji korzystne.

Na początku lat 90. rozwinął się we Francji ruch na rzecz parytetu. Określenie „parytet” (wyborczy) jest pojęciem „stosowanym na oznaczenie równego udziału na listach kandydatów różniących się ze względu na przynależność do określonej kategorii lub grupy społecznej (np. rasa, narodowość, wykształcenie, zawód). Współcześnie pojęcie parytetu wyborczego stosuje się przede wszystkim w odniesieniu do kategorii płci i jest definiowane jako równy udział obu płci w gremiach decyzyjnych. Stosowanie parytetów wyborczych ma zwiększyć liczbę kobiet obecnych w polityce” [Michalak, Sokala, Uziębło 2013: 165]. Pojęcie parytetu pojawiło się po raz pierwszy w latach 80. jako propozycja podziału miejsc w gremiach decyzyjnych partii zielonych najpierw w Niemczech, następnie we Francji [Servan-Schreiber 1998: 35-40].

Ruch na rzecz parytetu szybko uległ instytucjonalizacji. Z inicjatywy działaczek, do których należało również wiele kobiet zaangażowanych w politykę, powstały organizacje, takie jak np.: Parité, Demain la parité, Elles aussi, Assem-

¹² Loi n° 75-17 du 17 janvier 1975 relative à l'interruption volontaire de la grossesse, https://www.legifrance.gouv.fr/jo_pdf.do?id=JORFTEXT000000700230 [dostęp: 10.08.2017].

blée des femmes, Réseau femmes pour la parité. Celem ruchu było przede wszystkim uwrażliwienie społeczeństwa na problem nierówności w polityce [Lagrave 2000: 117]. Zwolennicy parytetu chcieli pokazać, jak duża dysproporcja w podziale mandatów występuje na francuskiej scenie politycznej. Ustanowienie prawa wyborczego dla kobiet nie wystarczy, aby obywatelki zaangażowały się czynnie w politykę. Podczas zorganizowanej w kwietniu 1993 r. manifestacji przed Pałacem Bourbon w Paryżu domagano się „Liberté, égalité, parité”. Naciski, za pomocą racjonalnych argumentów, doprowadziły do utworzenia w 1995 r. l’Observatoire de la parité (Obserwatorium parytetu), które składało się z komisji do spraw: parytetu politycznego, parytetu na rynku pracy, parytetu w życiu prywatnym oraz z komisji do spraw międzynarodowych. Przewodnicząca komisji ds. parytetu politycznego Gisèle Halimi w opracowanym raporcie, opartym na konsultacjach dotyczących udziału kobiet w polityce, przedstawiła jednoznaczny wniosek: kobiety są niedoreprezentowane w polityce. Rozwiązaniem było wprowadzenie ustawy o parytecie, którą postulował ruch na rzecz parytetu.

W 1996 r. na łamach „L’Express” ukazał się *Manifeste des 10 pour la parité* (Manifest 10. na rzecz parytetu). Autorki Manifestu¹³ proponowały wprowadzenie parytetu etapami za pomocą siedmiu środków:

1. Prowadzenie wspólnej polityki partii, rządu i stowarzyszeń feministycznych.
2. Ograniczenie kumulowania mandatów i sprawowanych funkcji.
3. Finansowanie partii politycznych, opierając się na poszanowaniu parytetu (dotyczącego osób wybranych z partii oraz organów zarządzających partią).
4. Nominowanie kandydatów na wysokie stanowiska w państwie i rządzie zgodnie z zasadą parytetu.
5. Przyjęcie ustawodawstwa dotyczącego seksizmu porównywalnego do ustawodawstwa o rasizmie.
6. Poparcie dla zmian konstytucyjnych celem wprowadzenia dyskryminacji pozytywnej.
7. Poparcie dla referendum dotyczącego parytetu [Le Manifeste... 1996].

Autorki Manifestu słusznie przywołały ważne elementy „blokujące” kobiety – stereotypy i podział ról społecznych na typowo męskie i typowo kobiece. „Na niepowodzenie partycypacji kobiety w życiu publicznym ma wpływ tradycja, której korzenie sięgają jakobinizmu. Jakobinizm, jądro naszej kultury republikańskiej, był przede wszystkim sprawą mężczyzn. I w wymiarze praktycznym, i w wymiarze symbolicznym. [...] Jakobinizm jest w pewnym sensie zbiorem męskich cech [...]. Relacje z drugim człowiekiem takim, jaki jest, wrażliwość, zamartwianie się o codzienność były odrzucane w przestrzeni politycznej. I kobiety razem z tym” [Le Manifeste... 1996].

¹³ Michèle Barzach, Frédérique Bredin, Edith Cresson, Hélène Gisserot, Catherine Lalumière, Véronique Neiertz, Monique Pelletier, Yvette Roudy, Catherine Tasca, Simone Veil.

Poparcie elit rządzących oraz społeczeństwa pozwoliło na wprowadzenie parytetu. 8 lipca 1999 r. mocą zmiany konstytucyjnej zmodyfikowane zostały art. 3 i 4 Konstytucji¹⁴. Do art. 3 został dodany zapis: „Prawo sprzyja równemu dostępowi kobiet i mężczyzn do mandatu przedstawicielskiego i do stanowisk pochodzących z wyboru”, do art. 4 zaś zapis: „Przyczyniają się one do zapewnienia zasady zawartej w art. 3 ust. 5 na warunkach określonych w ustawie”¹⁵. W 2000 r. mocą ustawy o równym dostępie kobiet i mężczyzn do mandatów wyborczych i funkcji¹⁶ wprowadzony został obowiązek wpisywania na listy wyborcze równej liczby kandydatów obu płci z możliwością 2% wahań. Ustawa wprowadziła również karę finansową dla partii politycznej, która nie będzie stosowała parytetu w wyborach ustawodawczych.

3.2. Partycypacja kobiet w polityce V Republiki Francuskiej

Francja jest pierwszym państwem, w którym wprowadzono parytet. Od wejścia w życie ustawy partie polityczne mają obowiązek umieszczania równej liczby kandydatów płci męskiej i żeńskiej na listach wyborczych. Obowiązek ten ma niewątpliwie wpływ na zwiększenie liczby kobiet biorących czynny udział w polityce, chociaż – jak pokazują wyniki przedstawione w tabeli 1 – w wyborach przeprowadzonych bezpośrednio po wprowadzeniu parytetu nie zauważamy zdecydowanego zwiększenia liczby kobiet w tych organach.

W Zgromadzeniu Narodowym liczba posłanek waha się od 1,4% (wybory z 1958 r.) do 12,3% (wybory z 2002 r.). Wzrost jest znaczny, jeśli odnosić się do pierwszej liczby, jednak już nie tak duży, jeśli porównamy z liczbą z ostatnich wyborów przed wprowadzeniem parytetu w 1997 r. kiedy kobiety stanowiły 10,9% ogółu posłów w Zgromadzeniu Narodowym.

W wyborach do Senatu mamy bardzo podobną sytuację. W 1958 r. kobiety stanowiły 1,4% ogółu senatorów, w 1998 – 5,9%, w 2001 – 10,9%, ale w 2014 r. już 25%.

¹⁴ Konstytucja Republiki Francuskiej z dnia 4 października 1958 r., <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/francja.html> [dostęp: 2.09.2017].

¹⁵ Pełny tekst art. 4 brzmi: „Partie i ugrupowania polityczne konkurują ze sobą w drodze wyborów. Powstają one i działają swobodnie. Powinny one przestrzegać zasad suwerenności narodowej i demokracji. Przyczyniają się one do zapewnienia zasady zawartej w art. 3 ust. 5 na warunkach określonych w ustawie”.

¹⁶ Loi n° 2000-493 du 6 juin 2000 tendant à favoriser l'égal accès des femmes et des hommes aux mandats électoraux et aux fonctions électives, www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000400185 [dostęp: 12.08.2017].

Tabela 1. Ewolucja liczby kobiet zasiadających
w Zgromadzeniu Narodowym i w Senacie

Rok	Zgromadzenie Narodowe		Senat	
	Liczba	Udział [w %]	Liczba	Udział [w %]
1958	8	1,4	–	–
1959	–	–	5	1,6
1962	8	1,7	5	1,8
1965	–	–	5	1,8
1967	11	2,3	–	–
1968	8	1,6	5	1,8
1971	–	–	4	1,4
1973	8	1,6	–	–
1974	–	–	7	2,5
1977	–	–	5	1,6
1978	20	4,1	–	–
1980	–	–	7	2,2
1981	26	5,3	–	–
1983	–	–	9	2,8
1986	34	5,9	9	2,8
1988	33	5,7	–	–
1989	–	–	10	3,1
1992	–	–	16	5,0
1993	36	6,1	–	–
1995	–	–	18	5,6
1997	63	10,9	–	–
1998	–	–	19	5,9
2001	–	–	35	10,9
2002	71	12,3	–	–
2004	–	–	56	16,9
2007	107	18,5	–	–
2008	–	–	75	21,9
2011	–	–	77	22,1
2012	156	26,9	–	–
2014	–	–	87	25,0
2017	224	38,8	–	–

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Ewolucja liczby kobiet wybranych do rad regionalnych

Rok	Udział [w %]
1986	9,0
1992	12,1
1998	27,5
2004	47,6
2010	48,0
2015	47,8

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Ewolucja liczby kobiet wybranych do rad miejskich

Rok	Udział [w %]
1959	2,4
1965	2,4
1971	4,4
1977	8,3
1983	14,0
1989	17,2
1995	21,7
2001	33,0
2008	35,0
2014	40,3

Źródło: opracowanie własne.

Na szczeblu lokalnym partycypacja jest zdecydowanie wyższa. Udział kobiet w radach regionalnych wynosi 47,8% (w 1986 r. wynosił 9%). Warto zwrócić uwagę na dość istotną ewolucję liczby kobiet wybranych do rad regionalnych oraz do rad miejskich (tab. 2 i 3).

4. Podsumowanie

Walka o przyznanie praw wyborczych dla kobiet we Francji, rozpoczęta w okresie Wielkiej Rewolucji Francuskiej, a zakończona w 1944 r., pokazuje pewien paradoks. Francja, tradycyjnie pojmowana jako kolebka praw człowieka, odmawia kobietom praw, które mężczyźni uzyskują prawie 100 lat wcześniej. Determinacja zwolenników sufrażyzmu nie tylko skutkuje ustanowieniem praw politycznych,

ale jest też przyczynkiem do debaty na temat miejsca kobiety w przestrzeni politycznej. Miejsce to jest niewystarczająco wypełnione, stąd też wprowadzona została we Francji zasada parytetu, który ma zaktywizować politycznie kobiety.

Wychodząc poza obszar rozważań poruszony w artykule i badając rzeczywisty udział kobiet w polityce V Republiki Francuskiej, zauważamy niewystarczającą reprezentację kobiet w instytucjach politycznych. Nasuwa się zatem pytanie o skuteczność mechanizmu parytetu. Wśród czynników niedoreprezentowania kobiet w polityce jest z pewnością brak korelacji pomiędzy mechanizmem prawnym a postrzeganiem, często tradycyjnym, roli kobiety w społeczeństwie. Niewątpliwie jednak ustawa o parytecie jest przyczynkiem do debaty na temat miejsca kobiet w przestrzeni publicznej, debaty, której Francja jest jedną z prekursorów, a która jest dość żywa w państwach europejskich.

Literatura

- Achin C., Lévêque S., 2006, Femmes et citoyenneté politique, w: *Femmes en politique*, Paris: La Découverte, 7-31.
- Auclert H., 1908, *Le vote des femmes*, Paris: Giard et Brière.
- Beauvoir de S., 2003, *Druga pleć*, Warszawa: Jacek Santorski & Co.
- Bourdieu O., 2004, *Męska dominacja*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Code civil, <http://codes-et-lois.fr/code-civil/texte-integral> [dostęp: 30.07.2017].
- Code pénal de 1810, https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_1810/code_penal_1810_1.htm [dostęp: 30.07.2017].
- Condorcet J.A.N., 1790, *Sur l'admission des femmes au droit de cité*, http://classiques.uqac.ca/classiques/condorcet/admission_femmes_droit_de_cite/condorcet_droit_de_cite_des_femmes.pdf [dostęp: 12.07.2015].
- Constitution de 1791, www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-de-1791.5082.html [dostęp: 30.07.2017].
- Cosanday F., 2000, La loi salique et la construction d'un espace public pour les femmes, w: A. Bleton-Rugot, M. Rubellin (red.), *Regards croisés sur l'oeuvre de Georges Duby: femmes et féodalité*, Lyon: Presses Universitaires, 263-186.
- Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z dnia 26 sierpnia 1789 r., <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/francja-18.html> [dostęp: 10.08.2017].
- Duhet P.M. (red.), 1981, *Cahiers de doléances des femmes en 1788 et autres textes*, Paris: Edition des femmes.
- Godineau D., 1988, *Citoyennes tricoteuses – Les femmes du peuple à Paris pendant la Révolution française*, Aix-en-Provence: Alinéa.
- Gouges O. de, 1791, *Deklaracja Praw Kobiety i Obywatelki*, www.ekologiasztuka.pl/pdf/fe0021gouges.pdf [dostęp: 10.07.2017].
- Harden Chenut H. 2012, L'esprit antiféministe et la campagne pour le suffrage en France, 1880-1914, *Cahiers du Genre*, t. 1, nr 52: 51-73.
- Jacquier B., 2009, *Alexandre Bérard: radical, franc-maçon*, Vaux-en-Bugey: Oeuvre rouge.
- Konstytucja Republiki Francuskiej z dnia 4 października 1958 r., <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/francja.html> [dostęp: 2.09.2017].

- Lagrave R.-M., 2000, Une étrange défaite. La loi constitutionnelle sur la parité, *Politix*, t. 13, nr 51: 113-141.
- La Voix des femmes*. *Journal socialiste et politique, organe des intérêts de toutes*, 1848, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k898635s/f6.item> [dostęp: 10.07.2017].
- Le Manifeste des dix*, „L'Express” z 6.06.1996, www.lexpress.fr/actualite/politique/le-manifeste-des-dix_492498.html [dostęp: 12.08.2017].
- Loi n° 75-17 du 17 janvier 1975 relative à l'interruption volontaire de la grossesse, www.legifrance.gouv.fr/jo_pdf.do?id=JORFTEXT000000700230 [dostęp: 10.08.2017].
- Loi n° 2000-493 du 6 juin 2000 tendant à favoriser l'égal accès des femmes et des hommes aux mandats électoraux et aux fonctions électives, www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000400185 [dostęp: 12.08.2017].
- Michalak B., Sokala A., Uziębło P., 2013, *Leksykon prawa wyborczego i referendalnego oraz systemów wyborczych*, Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Offen K., 2004, Des modèles nationaux (1940-1945), w: E. Gubin i in. (red.), *Le siècle des féminismes*, Paris: Editions de l'Atelier/Éditions ouvrières, 65-79.
- Ordonnance du 21 avril 1944 Portant organisation des pouvoirs public en France Après la libération, www.ffi33.org/cnr/organisation%20pouvoirs%20publics.pdf [dostęp: 2.08.2017].
- Rauzduel S.-C., 2000, Du cens à la parité: la conquête électorale féminine pour le droit de vote selon l'exemple de la France, *Les Cahiers de droit*, nr 414: 745-780.
- Remontrances, plaintes et doléances des dames françaises à l'occasion de l'assemblée des états généraux, 1789, w: *Les Femmes dans la Révolution française*, t. 1, Paryż: EDHIS, 1-15.
- Servan-Schreiber C., 1998, La parité, histoire d'une idée, état des lieux, w: J.Martin (red.), *La Parité: enjeux et mise en oeuvre*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 35-40.
- Spinassou R., 1848, *Le droit de vote des femmes en France: Un événement tclé passé sous silence*, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k898635s/f5.image> [dostęp: 19.07.2017].
- Tasca C., 1998, *Rapport (au nom de la commission des lois), sur le projet de loi constitutionnelle (n° 985) relatif à l'égalité entre les femmes et les hommes*, www.assemblee-nationale.fr/11/pdf/rapports/r1240.pdf [dostęp: 22.08.2017].
- Wysłobocki T., 2013, Zapomniana płeć – jak Rewolucja Francuska nie chciała pamiętać o kobietach, *Acta Universitatis Lodziensis Folia Litteraria Romanica*, nr 8: 223-231.

From Voting Rights to Gender Quotas. Gender (In)Equality in Contemporary France Politics

Summary. Electoral law is what safeguards one of the most fundamental democratic rights, since in democratic regimes citizens participate in state governance through their representatives. France is often depicted as the cradle of human rights, and it is at the same time a country where women have been claiming a permanent and equitable place in public space since the 18th century. Although the universal electoral law enacted in 1848 applied to French citizens only, it had the long-term effect of strengthening the feminist (suffragist) movement, eventually leading to the granting of women's suffrage in 1944. The profound socio-economic changes spanning the 1960s and 1970s and the low rate of women's participation in representative bodies spurred further amendments of the electoral law mandating gender parity.

Keywords: women's suffrage, gender parity, suffragette, suffragist, Olympe de Gouges